

**NOUTI ADUSE ÎN CIVILIZAȚIA ROMÂNEASCĂ
DE EPOCĂ BRÂNCOVENEASCĂ
NOVELTIES BROUGHT BY PRINCE CONSTANTIN
BRANCOVEANU'S ERA IN THE ROMANIAN CIVILIZATION**

Agnes Erich*, Radu Ștefan Vergatti**

Abstract

During the prince Constantin Brancoveanu's ruling (1688-1714) a new opening in Romanian culture and therefore in the European one was created. He encouraged usage of perspective, reproducing human face expressivity, and group portraiture in painting. It was a humanist novelty. Thus the seclusion imposed by the Byzantine Erminia was exceeded. For each monument the proper land was chosen in the field of architecture. Thereby was followed the path of subordinating the nature to the man. The prince imposed the building of a network of palaces and monasteries, which marked the permanent liaison with the open space. It was another novelty: the style flourished out of the medieval fortification. He imposed an equal ceremonial to the one that Western Europe had in the church. In the same time he promoted the competent people, bourgeois included. For this purposes he developed Academia Domneasca (The Royal Academy) of Bucharest. It was the first modern institution of high education in the South-East of Europe, similar to the Arts faculties of Western Europe. He paid scholarships so the students were sent to Padua, Istanbul, Oxford and Vienna. He also supported books spreading. He established five printings in Walachia, one in Damascus, and one in Tbilisi. All of his initiative the first book ever printed in this part of the world in Turkish language and the Ottoman-Turkish alphabet, a religious book for Orthodox use called "Praschinatarul Ierusalimului si a toata Palestina", was issued in 1701 in Bucharest. In that time according to the Muslim religious percepts it was forbidden for ottoman language writings to be printed, disseminated, and used so they had to be printed outside the Sublime Porte. There are enough elements to prove that the beginning of the 18th century represented an innovation era in the history of the Romanian and European civilization.

Key words: Constantin Brancoveanu, culture, Erminia, architecture, the Royal Academy, printings, students, scholarships.

* Conferențiar Universitar, Universitatea „Valahia” Târgoviște

** Profesor universitar, Universitatea „Valahia” Târgoviște, membru al AOSR

Domnul Constantin vod Brâncoveanu (29 octombrie 1688 – 24 aprilie 1714), politician și mecenat, cunoscut și om de cultură, care a deschis un culoar nou în civilizația românească, creator al unei adevărate epoci, a constituit obiectul a numeroase studii de sinteză¹. Ca urmare, am decis să ne reunim eforturile, cele ale unui om care de mulți ani a dedicat studii epocii Brâncoveanului² și ale unei specialiste în cultura scrisă, mai ales în arta tiparului³, pentru a încerca să luminați, pe scurt, mai mult ca în alte cazuri, ce s-a adus nou atunci pentru români, pentru europeni și, poate, pentru întreaga lume.

Epoca brâncovenească se integrează perfect în cel de-al XVII-lea secol. Am procedat astfel deoarece ne-am referit la secolul istoric, încadrându-l între două date fundamentale pentru evoluția românilor: 1601 – asasinarea lui Mihai vod Viteazul și 1716 – începutul domniilor turco-fanariote și al dominației imperiale în Transilvania. Nu am încadrat veacul al XVII-lea între cifre rigide, matematice, 1601-1700, deoarece ultima dată nu ar indica un an semnificativ pentru istoria românilor sau pentru cea europeană. Această dată ar fi, cel mult, utilă pentru protocronia.

Primul merit extraordinar al lui Constantin Brâncoveanu, dotat de la natură cu o inteligență deosebită, a fost acela de a fi înales ce i-au spus Cantacuzinii care l-au crescut și l-au educat⁴. Numai astfel se explică aleasa lui formă intelectuală, gustul estetic și artistic, aprecierea frumosului și a curții. Putem îni releva că acest om, înainte de a fi domn, a ieșit mai rar dintre hotarele țării Românești⁵. Este foarte

¹ Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vod Brâncoveanu. Viața domniei. Epoca*, București, 1969, passim; Constantin Șerban, *Constantin Brâncoveanu*, București, 1969, passim; Ștefan Ionescu, *Epoca Brâncovenească*, Cluj-Napoca, 1981, passim.

² Cf. R. Ștefan Vergatti (Ciobanu), *Rolul orașului București în politica balcanică a lui Șerban Cantacuzino*, în „Revista Muzeului de Istorie al Municipiului București”, IX/1972, p. 129-136; *idem*, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1982, passim; *Aspecte ale vieții spirituale în epoca lui Constantin – Vod Brâncoveanu prin prisma relațiilor cu Cantacuzinii*, în *Constantin Brâncoveanu*, red. coord. Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, București, 1989, p. 219-232; *idem*, *Constantin vod Brâncoveanu și Cantacuzinii*, în *Constantin Basarab Brâncoveanu*, vol. coord. Ion P. Troi, secretari științifici Dinic Ciobotea, Dorin Teodorescu, Universitaria Craiova, Slatina, 2004, p. 342-360.

³ Agnes Erich, *Cartea târgovițeană în epoca lui Matei Basarab*, în „Curier, revistă de cultură și bibliologie”, Târgoviște, Biblioteca Judeeană Ion Heliade Rădulescu – Dâmbovița, an XI, 2004, nr. 1 (20), p. 8-10; *idem*, *Circulația tiparului târgovițean în afara granițelor țării*, în *idem*, an VIII, 2001, nr. 2 (15), p. 4-5; *idem*, *Textele de legi tipărite în timpul domniei lui Matei Basarab*, în *idem*, an IX, 2002, nr. 2 (17), p. 5-7; Agnes Erich, Mihai Oproiu, *Cultura medievală târgovițeană*, Târgoviște, 2008, passim.

⁴ Târziu, când ajunsese la maturitate, Constantin vod Brâncoveanu a mărturisit: „eu tatăl n-am pomenit, de vreme ce am rămas mic fără de tată, fără cât pe dumnealui tata Costandin l-am cunoscut pînă în locul tăne-mieu” (*Istoria țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ed. întocmit de Constantin Grecescu, București, 1959, p. 120-121. În continuare se va cita *Anonimul Brâncovenească*).

⁵ Spre exemplu, în anul 1678, tânărul Constantin Brâncoveanu a fost trimis de Duca vod la Brașov, pentru a convinge boierii pribegi să revină în țară; în 1681 trimis sol la Istanbul cu misiunea de a cere înlăturarea principelui Transilvaniei, Mihály Apaffi și de a se întâlni cu contele Caprara, ambasadorul

probabil s - i fi însu it multe din pove tile despre c l toriile bunicii sale matene, b trâna postelniceas Elina⁶, ale unchilor s i materni, stolnicul Constantin Cantacuzino⁷, sp tarul Mihai Cantacuzino⁸ i ale lui erban vod Cantacuzino⁹. Neîndoielnic, a fost preg tit de unchiul-domn erban vod Cantacuzino (1678-1688), extrem de cultivat i de energic, care l-a numit în dreg torii¹⁰, impunându-i, cu ajutorul fratelui stolnic, s înve e mai multe limbi de circula ie interna ional : slavona, turca, greaca, latina¹¹ i, poate, în oarecare m sur , maghiara, germana, italiana. erban vod a judecat bine în privin a nepotului Brâncoveanu. L-a numit în dreg toria de ag al Bucure tilor i astfel l-a pus în contact cu via a modern urban¹². Apoi l-a numit ispravnic al tip ririi traducerii Bibliei, f cându-l s în eleag valoarea limbii vernaculare i a tiparului. Probabil, în aceia i ani a în eles importan a lucrului într-un grup de înv a i i cât este de însemnat cunoa terea limbilor str ine care-i permitea s fie în contact direct cu un text i cu venetici care veneau s -i viziteze ara.

Austriei la Sublima Poart (cf. Nicolae Stoicescu, *Dic ionar al marilor dreg tori din ara Româneasc i Moldova, sec. XIV-XVII*, Bucure ti, 1971, p. 126).

⁶ Cf. *Istoria rii Române ti 1290-1690. Letopise ul Cantacuzinesc*, ed. critic întocmit de C. Grecescu i D. Simonescu, Bucure ti, 1960, p. 180-181. În continuare se va cita *Letopise ul Cantacuzinesc*.

⁷ Florica Dimitrescu, *Stolnicul Constantin Cantacuzino: Însemn rile de c l torie i de studii la Constantinopol, Vene ia i Padova (1665-1669)*, în *idem, Contribu ii la istoria limbii române vechi*, Bucure ti, 1973, p. 106-120; R. t. Vergatti (Ciobanu), *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucure ti, 1982, passim.

⁸ *Letopise ul Cantacuzinesc*, p. 180-181.

⁹ Cf. Alexandru Popescu, *erban Cantacuzino*, Bucure ti, 1978, passim.

¹⁰ 1663 mai 7 – 1666 aprilie 19, cocon mic (cf. Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, publ. de Aurora Ilie , Bucure ti, 1970, p. 266 arat c Brâncoveanu i-a început cariere de dreg tor „prin a fi postelnic cu dreptul de na tere”; prin urmare, prin na tere, to i fiii de boieri dobândeau rangul de postelnic (cf. N. Stoicescu, *Dic ionar....*, ed. cit., p. 127); 1672 iunie 25 paharnic; 1674 ianuarie 20 – 1675, vtori postelnic; 1675 noiembrie 1 – 1677 decembrie 30, vtori logof t; 1678 februarie 27 – mai 31, biv logof t; 1679 ianuarie 11 - decembrie 15, ag ; 1679 august 9, ispravnic al scaunului Bucure tilor (cf. N. Iorga, *Documentele familiei Cantacuzino*, Bucure ti, 1902, p. 99); 1679 decembrie 28 – 1680 iunie 6, vel postelnic; 1681 ianuarie 28 – aprilie 7, biv vel postelnic; 1681 sol la Istanbul cu misiunea de a cere înl turarea principelui Transilvaniei, Mihály Apaffi i de a se întâlni cu contele Caprara, ambasadorul Austriei la Sublima Poart (cf. Cf. N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 126); 1628 ianuarie 10 – 1686 noiembrie 14, vel sp tar; 1686 decembrie 15 – 1688 septembrie 28, vel logof t; 1687 iulie 23 - septembrie 25, ispravnic al scaunului Bucure tilor (cf. *Idem*, p. 127).

¹¹ O dovad asupra cunoa terii limbii latine o constituie coresponden a cu lordul W. Paget (cf. Cf. Paul Cernovodeanu, *Arhiva diplomatic a lordului William Paget (1637-1713)*, în „Revista arhivelor”, LII, (1975), 1; *idem, În vârtoarea primejdiilor. Politica extern i diploma ia promovate de Constantin Brâncoveanu (1688-1714)*, Bucure ti, 1997, passim (în anex public o serie de scrisori, inclusiv din coresponden a dintre domn i lordul Paget); Andrei Pippidi, *Un episod al rela iilor româno-engleze: Coresponden a dintre Constantin Brâncoveanu i lordul Paget*, în *Constantin Brâncoveanu*, red. Coord. Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Bucure ti, 1989, p. 139-155.

¹² A se vedea supra, nota nr. 10.

Ca atare, în octombrie 1688, când împlinise 34 ani¹³, Constantin Brâncoveanu era deplin în complex pregătit pentru ocuparea tronului țării. Dacă se privește la domniile precedente ale lui, fiind cându-se în istorie á rebours, Brâncoveanu le-a fost superior tuturor din punctul de vedere al profunzimii intelectuale.

El avea să venea în fruntea țării într-o perioadă economică dificilă¹⁴. În condiții asemănătoare cu acelea de recesiune din Italia renascentistă¹⁵, a aplicat cu succes formula redată sintetic de Hans Baron „timpuri grele, investiții în cultură”¹⁶. În această direcție, Brâncoveanu a preluat și a îmbinat ceea ce a auzit la înaintașii săi Cantacuzini, în special în programul unchiului său, domnul erban vod Cantacuzino¹⁷. A adară, și-a orientat imediat atenția în direcția arhitecturii, fiind convins, după conștientul pisanilor și al cronicilor, că piatra putea „glorifica” în timp cel mai bine despre magnificența unei epoci și a unei personalități.

Locul principal al acesteia de înalt palat, cum este numit în cronică, casa domnească¹⁸. A ezarea palatelor a fost totdeauna aleasă cu grijă de domn. Ne vom referi aici la casele domnești care mai există sau la cele care au lăsat urme vizibile: Potlogi, Mogoșoaia, Doicești¹⁹. Prin prisma lor pot fi emise judecăți de valoare asupra ansamblului vieții epocii.

Toate casele domnești au fost aezate pe terenuri întinse, cu suprafețe plane, sau aplatizate. S-a ajuns astfel la o deosebire netă față de trecut, unde terenul era denivelat de la natură. Cazul cel mai semnificativ este al caselor de la Doicești Dâmbovița, cumpărate de la Bălcești²⁰. Acolo, domnul a modificat terenul, nivelându-l, a „spart” casele vechi și a ridicat altele noi, a făcut o grădina mare și un heleinu²¹. A fost o dovadă că omul nu s-a mai supus naturii, ci a înfruntat-o și a învins-o.

¹³ Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, publ. de N. Iorga, București, 1914, p. 166; *idem*, *Revoluțiile Valahiei*, trad. De S. Cris-Cristian, Iași, 1929, p. 112; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori*, publ. de Andrei Veress, vol. X (1637-1660), București, 1938, p. 287; Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1937, p. 12; J. G. Nandriș, *The Role of „Vlah” and its Rulers on Athos and Sinai. Reflections on a portrait of Constantin Brâncoveanu, Prince of Wallachia, at St. Katherine’s Monastery on Mt. Sinai*, în R.E.S.E.E., 19, 1981, nr. 3, p. 605-610.

¹⁴ Cf. Panait I. Panait, Tefan Ionescu, *op.cit.*, p. 316.

¹⁵ Cercetările au demonstrat că Renașterea s-a desfășurat pe fondul unei crize economice acute (Joseph Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, vol 2, München-Berlin, 1954, passim; Edouard Perroy et al., *Histoire Generale de la civilisation*, vol. III, *Le Moyen Age*, Paris, 1957, passim; Roberto S. Lopez, *Naissance de l’Europe*, Paris, 1962, p. 399 și urm.

¹⁶ Hans Baron, *Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton University Press, 1966, p. 329, 391.

¹⁷ R. T. Vergatti (Ciobanu), *Rolul orașului București în politica balcanică a lui erban Cantacuzino*, *loc.cit.*, p. 129-136.

¹⁸ Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei...*, *ed.cit.*, passim.

¹⁹ *Idem*, p. 232.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

Casa domnească era înconjurată de un parc. Din acesta, o parte era curtea principală, de obicei în formă de patrulater. Prin ea se ajungea la scara care permitea accesul în casă. Fașada principală a casei domnești era cea opusă acesteia, care avea vederea către o suprafață întinsă, odihnitoare, unde era de obicei un heleț, așa cum era cazul la Potlogi, la Mogoșoaia, la Doicești, Obilești²². Pe această ultimă fașadă apare un element nou în arhitectura țării Românești, creat în epoca brâncovenească, așa-numita „loggia”. Asemeni loggia din Veneția este o încăpere de mari proporții, terminată spre exterior cu coloane, ceea ce o face să fie deschisă. Ea putea servi la odihnă stăpânului, sau la primirea oaspetilor în zilele toride și în cele ploioase. Se pare că „loggia” a fost inspirată din modelul vădit de domn în „cartoanele” cu planuri arhitectonice din biblioteca unchiului său, stolnicul²³ și de elementele cerdacului și ale pridvorului de la casele boierești.

Într-o altă direcție, atunci când și-a îndreptat atenția și munca pentru a ridica o ctitorie, domnul a ales cu grijă locul. Cel mai grăitor exemplu este al nestematei ctitoriilor brâncovenești – complexul monastic de la Hurezi. Acolo terenul a fost astfel amenajat încât ochiul care privește peisajul, chiar dacă nu întâlnește un heleț, reușește să se odihnească prin urmărirea culmilor line, unde se îmbină coloritul verde al brazilor cu albastrul cerului. În interiorul complexului mănăstirii, armonia formelor clădirilor, a volumelor, se apropie de perfecțiune²⁴. Se abandonase astfel modelul vechilor caravanseraiuri și al hanurilor folosite de predecesorii lui Constantin Brâncoveanu²⁵. O pildă în acest sens este Biserica Sf. Gheorghe Nou – București, replică a mănăstirii Hurezi și hanul din jurul ei²⁶. Ridicată de arhitectonul Veselești²⁷, ea a respectat exigențele vizuale ale integrării într-un mare oraș, București²⁸, al doilea ca mărime în sud-estul Europei după Istanbul²⁹. Biserica ridicată din porunca domnului, pe locul unde se aflase una mai veche, ctitorită de marele dragoman Panaiot Nicoussios³⁰, prin proporțiile ei mai

²² *Ibidem*.

²³ Cf. R. t. Vergatti (Ciobanu), *Pe urmele stolnicului*, ed.cit., p. 149 și urm.

²⁴ Cf. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România. Vol. II, De la sfârșitul veacului al XVI-lea până la începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XX-lea*, București, 1965, p. 130 și urm.

²⁵ Cf. George Potra, *Istoricul hanurilor Bucureștene*, București, 1985, p. 27-33.

²⁶ Cf. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România. Vol. II, ed.cit.*, p. 93; C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, ed. I, București, 1966, p. 80, 82.

²⁷ Cf. C. C. Giurescu, *op.cit.*, p. 82.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, p. 44 și urm.; R. t. Vergatti, *Populația. Timp. Spațiu. Privire asupra demografiei istorice universale*, Brila, 2002, p. 147.

³⁰ „În această vară s-au isprăvit și chiliile hanului de la mănăstirea lui Sfinții Gheorghe de aici din București, carele erau foarte frumoase, din zilele lui Antonie vodă cel Bătrân, carele se făcuseră cu cheltuiala unui Panaiotache, ce fusese dragoman mare împăratesc, însă numai așa, câte un rând de bolte erau foarte frumoase. Iar după aceea, când au fost în zilele mării sale lui Costandin vodă, după al 7-an din domnia mării sale, apucatu-s-au mări să cu mult nevoie și mult cheltuială de a fi cutăpădită supra celorlalte alături de chilii foarte bune și bolte jur împrejur și case patriești deosebiți alt rând de case igumenești, foarte bune, cum se cade, precum se vede, care în 3 ani acestea toate s-au făcut, și

generoase ca aceea de la Hurezi, domina peisajul urban creând privitorului ce se afla în interiorul ei impresia că domina spațiul urban.

Din punct de vedere al acestui element nou spațial din arhitectura brâncovenească, al domeniului terenului de către tre monument, a fost și este prea puțin valorificat în muzeografie.

O altă problemă, extrem de însemnată, legată de arhitectura epocii brâncovenești, este cea a introducerii ceasului public în viața cotidiană. Târziu, față de Transilvania și de Moldova³¹, în anul 1692, în urma unui trăsnet, a fost distrusă turnul-clopotnița, aflată la intrarea în Curtea Domnească, „Curtea Veche” din București³². Imediat domnul a poruncit să se refacă turnul-clopotnița. Arhitectul a montat în el un „ceasnic” care bătătea orele³³. Pentru bucureșteni și pentru locuitorii rii Românești a fost o noutate absolută. La scurt timp apoi, în anul 1712, tot în centrul orașului București, în abia terminatul turn Colăea, atributei soldaților suedezi ai regelui Carol al XII-lea, s-a montat al doilea ceas public³⁴.

Ceasul public a avut importanță pentru mentalitatea epocii³⁵. O dovadă în acest sens este și cumpărarea în același an, 1712, de către domn, a unui ceas englezesc de buzunar, o bijuterie din aur³⁶. Clar, rezultatul de aici că lumea urbană nu se mai putea mulțumi cu măsurarea timpului după durate lungi, specifice populațiilor rurale și muncii agricole³⁷. Într-o epocă în care societatea pășea de la Evul Mediu la cel modernitate, oamenii aveau nevoie de măsurări precise ale întregii lor vieți cotidiene: rugăciunea, munca, învățarea, odihna, pauzele destinate distracțiilor, relaxării, celorlaltor etc.³⁸.

acest bun lucru de folos, ce s'începuse, s-au isprăvit” (Cf. Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei...*, ed. 1970, p. 124).

³¹ În anul 1670, la Iași, pe Ulița Strâmbă, erau pomeniți ca foști proprietari ceasornicarul francez Garpard Caillé și soția sa Irina (Cf. *Celelalte străzi*, vol. VII, publ. de M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1980, p. 90, 222, 558; *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului, vol. III (1653-1675)*, București, 1968, p. 408); alături de acesta, mai erau menționați la Iași: în 1662 Petre neamul ceasornicarului (cf. *Catalogul documentelor moldovenești...*, vol. cit., p. 202), la 10 mai 1667 Jaques Viollier, nepotul lui Ivan ceasornicarul de la Iași (idem, p. 317).

³² Cf. Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei...*, ed. 1970, p. 90.

³³ *Ibidem*. După unii autori atunci când marca orele, ceasul intona și o melodie care rostea numele domnului.

³⁴ Cf. *Cronica meșteșugarului Ion Dobrescu*, publ. de Ilie Corfuz, în SAI, VIII, 1966, p. 320.

³⁵ Cf. Radu Tefan Vergatti, *Ceasul, ochelarii și Evul Mediu*, în vol. celui de-al patrulea simpozion internațional *Limbi, culturi și civilizații europene în contact. Perspective istorice și contemporane*, Târgoviște, 2-3 noiembrie 2007, p. 22-26.

³⁶ Cf. Constantin Brâncoveanu, *Însemnări de taină*, publ. de Ion-Radu Mircea, în „Manuscriptum”, XVI, (61), 1985, nr. 4, p. 25.

³⁷ Jaques Le Goff, *Pour un autre Moyen Âge – Temps, Travail et Culture en Occident*, Gallimard, Paris, 1991, passim.

³⁸ *Ibidem*.

Măsură modernă a timpului, realizată cu ajutorul ceasului montat de „arhitectoni” în locuri de unde era vizibil și se auzeau bine bătăile clopotelor care marcau trecerea orelor, a fost completată de folosirea ochelarilor. Inventată în secolul al XIII-lea, în Europa apuseană, de clugării benedictini, ca urmare a studierii Evangheliei lui Ioan și a luminii, ochelarii au ajuns să se răspândească rapid în țara Românească. Este cunoscut scrisoarea, din anul 1692, a stolnicului Constantin Cantacuzino către lordul Paget, cerându-i cerea o pereche de ochelari. Își scria rapid. În două săptămâni, ochelarii ceruți au venit de la Londra la București³⁹. Astfel, cu ajutorul lupelor se putea învinge vârsta sau boala și se prelungea viața activă.

Cele două mari realizări, preluate și răspândite în epoca brâncovenească au avut însemnătate deosebită pentru întreaga societate românească. Și nu se uita că Renașterea din Italia și Europa occidentală și Umanismul românesc au fost create de oameni bătâni. Ei aveau nevoie atât de ochelari, pentru a putea studia și lucra, cât și de ceas, pentru a-și măsura cursul vieții și efortul. Din păcate, nici aceste mari realizări și difuzări ale epocii brâncovenești nu au fost puse în valoare în muzeografie sau lucrări de specialitate.

La fel de puțin cunoscut, deși important prin noutate, este pictura murală monumentală eclesiastică din epoca brâncovenească⁴⁰. De atunci, din ultimul patruzeci al secolului al XVII-lea, s-a produs o schimbare profundă în acest domeniu. Ea s-a datorat celor doi mari pictori-zugravi de geniu: Pârveu Pârvescu, cunoscut mai ales sub numele de Pârveu Mutu Zugravul⁴¹ și Constantinos⁴². Ambii au adus ca element nou expresia de pe figura umană. S-a pierdut hieratismul existent în vechile erminii bizantine, impus în pictura religioasă⁴³. Acolo personajele apăreau cu chipuri prelungi, inexpresive, ochii mari, cu mâinile cu degete lungi, descuminate, adesea deosebite, mai ales, prin înmărcămintă⁴⁴.

³⁹ Cf. Radu Ștefan Vergatti, *Ceasul, ochelarii și Evul Mediu ...*, p. 22-26.

⁴⁰ Cf. I. D. Ștefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX siècle*, vol. I, Paris, 1930, p. 173-176; *idem*, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973, p. 161 și urm.; V. Drăguș, Nicolae Ștefănescu, *Arta Brâncovenească*, București, 1971, passim.

⁴¹ Cf. Teodora Voinescu, *Pârveu Mutu Zugravul*, București 1968, passim; Radu Ștefan (Ciobanu) Vergatti, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1982, p. 38 și urm.

⁴² V. Brătulescu, *Zugravul Constantinos*, în *MO*, 1961, nr. 10-12, p. 688-698; Corina Popa, Constantinos și Ioan, autorii ansamblului de pictură de la biserica Doamnei – București, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, 176, 2, p. 33-46.

⁴³ Cf. André Grabar, *La peinture Byzantine. Étude historique et critique*, Skira, Genève, 1953, p. 31-47. Vasile Grecu, *Versiunile românești ale erminiilor de pictură bizantină*, Cernăuți, 1942, passim; Vasile Grecu, *Critici de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți, 1932, passim; Teodora Voinescu, *Un caiet de modele de pictură medievală românească*, în *Pagini de veche artă românească*, III, București, 1974, p. 148-243.

⁴⁴ Cf. André Grabar, *op.cit.*, p. 31-47; Teodora Voinescu, *Un caiet de modele de pictură medievală românească ...*, p. 148-243.

În epoca brâncovenească a apărut un nou tip de portret de grup. A fost imaginea din portretul ctitorilor, creat de Pârvu Mutu Zugravul în Biserica Filipeții de Pădure, pentru cei 55 membri ai familiei Cantacuzino⁴⁵, sau la biserica din Mărgineni, pentru 60 de componenți din aceeași sursă⁴⁶, la Măntăstirea Sinaia .a.m.d.

În toate cazurile impresionează expresia de pe chipurile personajelor. În Biserica de la Filipeții de Pădure, cu toate că Matei Agha a fost ctitor, continuat de soția sa Bălașa⁴⁷ și de fiul lor Toma⁴⁸, portretul votiv este dominat de figura autoritară a postelnicului Constantin Cantacuzino, fondatorul neamului „cetera cetera” din țara Românească⁴⁹. Lui îi urmează fiii săi: Drăghici spatarul, cu un chip blând și în elept; Șerban, viitorul domn, dominat de dorința de a conduce; Constantin stolnicul, părând veșnic întors spre învingători; Mihai spatarul, cu stigmatul arghirofilului bine imprimat în trăsături; Matei Agha, părând permanent nehotărât și iordache, plângându-se din cauza bolii vicioase⁵⁰. Femeile Cantacuzino apar ca fiind și cu chipuri suave, încadrate de coșulețe negre, vârluri din borangic. Figurile lor exprimă o supunere aparentă, în elept, care pare să dea întotdeauna dreptate bărbatului care se voia și se credea singur conducător⁵¹.

Tot la Filipeții de Pădure apare și autoportretul lui Pârvu Mutu, alături de ajutorul și discipolul său, Stancu⁵². El impresionează prin figura unui om slab, subțire, dar plin de energie exprimată, în special, prin ochii negri, vii, prunzătorii. Îmbracă mîntăia lui o imită pe aceea a boierilor⁵³. Apariția lui în biserica Filipeții de Pădure și în biserica Bodești⁵⁴, la vârste diferite, și semnătura sa pe portrete, demonstrează clar că artistul se bucura de o serioasă reputație în epocă.

⁴⁵ Radu Tefan (Ciobanu) Vergatti, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1982, p. 38 și urm.

⁴⁶ Teodora Voinescu, Pârvu Mutu, *op. cit.*, p. 11.

⁴⁷ Bălașa era fiica marelui vornic Gheorghe Rodon din Drugnești (cf. N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 142).

⁴⁸ Toma Cantacuzino, fiul aghii Matei Cantacuzino, a ajuns mare spatar între 1706 septembrie 1 – 1711 iunie 2; a fost, printre altele, solul lui Constantin Brâncoveanu la Adrianopol în 1704 și la Brașov în 1709; în anul 1711 a trecut de partea armatei ruse și a plecat în această țară; Anton Maria del Chiaro l-a descris drept „om ales și curajos, cunoscând la perfecție limba latină și italiană și posedând o cultură variată” (cf. idem, p. 145 și notele aferente).

⁴⁹ Ion Neculce, *Letopiseștii Moldovei și O seamă de cuvinte*, text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv publ. de Iorgu Iordan, ed. II-a, revizuit, București, 1959, p. 100.

⁵⁰ Radu Tefan (Ciobanu) Vergatti, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, p. 39 și urm.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 40; Cf. T. Voinescu, *Pârvu Mutu...*, p. 22; portretul se găsește într-o firidă de unde începe scara clopotniței.

⁵³ *Ibidem*, p. 195-198; la 9 mai 1709, în contractul de vânzare-cumpărare al casei din București a lui Pârvu Mutu, acesta împreună cu zugravul Trifan au semnat specificând că aveau rangul de „boiari” (Paul Cernovodeanu, *Casa zugravului Pârvu Mutu din București*, în S.C.I.A., 1960-62, p. 196-197); acest detaliu este foarte însemnat deoarece arată poziția socială, recunoscută, la care putea ridica talentul un om de condiție obișnuită.

⁵⁴ Pârvu Mutu este însoțit de un alt elev și ajutor al său, Radu (Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu...*, reproduceri, ultima imagine).

În aceeași situație s-au aflat cei trei mețeri vestiți, ale căror chipuri au apărut pictate de Constantinos în pridvorul bisericii mari a Mănăstirii Hurezi: Manea în fața zidului, Vuca în Caragea și Istrate lemnarul⁵⁵. Toate aceste figuri ale artiștilor imortalizate, semnificativele lor, ca și ale ajutoarelor lui Constantinos și ale lui Pârvu Mutu, arată că toți se bucurau de un prestigiu neobișnuit. Astfel se demonstrează că a fost o schimbare în mentalitatea epocii: și-a dat artistului omul importanță în sens umanist. Își recunoștea talentul, harul și munca, fiind trecut în nemurire pentru creațiile lui. Este o deosebire față de trecut, chiar comparativ cu Italia renascentistă, unde, în majoritatea cazurilor picturilor murale religioase, artiștii rămân anonimi⁵⁶.

Nu trebuie neglijat nici expresivitatea chipurilor din biserica Mănăstirii Hurezi. Acolo, în portretul votiv dominat de Constantin vod Brâncoveanu, se văd figurile celor 43 de membri ai familiei voievodului. Dar aici apare un element nou, cu mult interes surprins de artist: stolnicul Constantin Cantacuzino nu-și privește nepotul. Are capul întors, iar buzele-i sunt arcuite într-un rictus plin de dispreț. Și fratele său, spătarul Mihai, are pe chip același stigmat al supărării la adresa nepotului-domn⁵⁷.

Foarte probabil că prin expresivitatea din portretul votiv, Constantinos a exprimat cu ajutorul penelului ceea ce se discuta la curte: ruptura dintre Cantacuzini și Brâncoveanu⁵⁸. Un alt element nou, neobișnuit, este apariția în pictura din biserica Mănăstirii Hurezi a lui Brâncoveanu copil, în fața mamei lui. Domnul-copil are coroana pe cap. Prin acest element nou – apariția a doua oară a aceluiași personaj în portretul cu caracter votiv din biserică – se încearcă transmiterea unui mesaj tuturor celor care intrau și priveau pictura. În imensa lor majoritate, aceștia erau analfabeți, deci citirea de carte era puțin răspândită. Ei trebuiau să înțeleagă din pictură mesajul că încă din copilărie Brâncoveanu a fost destinat să ocupe tronul.

A fost, probabil, o cerință a domnului, bine surprins și redat de Constantinos și de elevii lui. În afară de expresivitatea chipurilor umane, unde s-a ajuns până la redarea patimii, urii, suferinței, bucuriei, disprețului etc., este necesar să se amintească și înlocuirea fundalului tern al picturilor din erminii cu un colorit viu – roșu, verde, albastru, azuriu, auriu etc. Pe acesta apar reau elemente ale naturii – stele, lună, soare, păsări, flori, pomi etc.

Alături de picturile murale din epoca brâncovenească s-au păstrat multe icoane. Chipurile expresive din imaginile sfinte impresionează prin umanitatea

⁵⁵ Portretele lor se păstrează în pridvorul Bisericii Mănăstirii Hurezi, lângă „Judecata de Apoi”; imaginea este reprodusă în Vasile Drăguș, Nicolae Săndulescu, *Arta Brâncovenească*, fig. 101.

⁵⁶ Cf. I. D. Ștefănescu, *Iconografia...*, p. 188.

⁵⁷ R. t. Vergatti, *Mormântul lui Constantin vod Brâncoveanu*, în „Argesis, Studii și comunicări, seria Istorie”, Tom XVI, 2007, p. 201-208; *idem*, *Constantin vod Brâncoveanu și Cantacuzinii*, în *Constantin Basarab Brâncoveanu*, p. 342-359.

⁵⁸ *Ibidem*.

exprimat de ele. În general, în imensa majoritate a cazurilor, sunt anonime. Puține sunt semnate. Judecând după stil, desigur că în cele mai multe dintre cazuri, icoanele apar în colilor artistice ale celor doi maeștri ai penelului – Pârveu Mutu Zugravu și Constantin. Între icoanele pe strate se remarcă cele împărțite din Biserica Mitropoliei din Târgoviște, semnate de Constantin⁵⁹ și icoana de hram a „doctorilor fără de arginți” Sf. Damian și Sf. Cozma, din Biserica Mânăstirii Collea, semnată de Pârveu Mutu Zugravu⁶⁰. Chipurile din icoane amintesc de omul obișnuit din epocă. Pe chipurile sfinților sunt imprimate bucuriile și necazurile cotidiene. Îmbracă mințile și podoabele sunt cele ale epocii, putându-se astfel reconstitui moda de atunci. Se poate spune, fără a greși, că din epoca brâncovească s-a născut un gen nou, cel al picturii de evalet, care va înflori în veacul al XIX-lea⁶¹.

În aceiași ani, ai domniei Brâncoveanului, s-au dezvoltat și artele minore. Dintre ele nu putem să nu amintim broderia și argintăria. În domeniul broderiei a strălucit „coala” de la Hurezi. Acolo s-a remarcat călugăria Despina, adusă special de la Istanbul. Dintre capodoperele la sate de ea s-a reținut un epitrahil brodat cu fir de aur și de argint, marcat de perle. Pe el se distinge portretul domnului și al familiei sale⁶². Alături de Despina, s-a impus prin meșteșria lui, și călugărul Gherasim Galatianul. Cei doi au adus în broderie piese atât de bine lucrate, încât, în acel moment, au depășit colile moldovenești⁶³. În argintărie, Constantin Brâncoveanu a avut meritul de a fi adus în țară meșteri pentru a-i executa comenzile. Astfel au fost aceia de la Chiprovăț⁶⁴, sau cei de la Segarcea⁶⁵. În felul acesta a fost dezvoltat un meșteșug local. Este un aspect puțin relevant că și s-a scris exclusiv despre meșterii argintari de la Sibiu, Brașov și Alba Iulia⁶⁶.

Explozia vieții urbane de atunci a impus și apariția de coli elementare pentru fiii de cupești, de meșteșugari-negustori și boiernași etc. Astfel au fost cea de la Sf. Gheorghe Vechi București⁶⁷, cea de la Mânăstirea Collea – București⁶⁸, cea

⁵⁹ Vasile Drăguș, *Arta românească*, vol. I, București, 1982, p. 394 și urm.; A. Erich, M. Oproiu, *op.cit.*, p. 441 și urm.

⁶⁰ N. Văntămanu. P. M. Năsturel, *Icoana de hram a paraclisului din spitalul Collea, opera lui Pârveu Mutu*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXVI, 1968, nr. 1-2, p. 184-188.

⁶¹ Cf. T. Voinescu, *Pârveu Mutu...*, p. 11.

⁶² Cf. V. Drăguș, N. Săndulescu, *op.cit.*, p. 25.

⁶³ Ana Maria Musicescu, *La broderie médiévale roumaine*, București, 1969, p. 23 și urm.

⁶⁴ Cf. V. Drăguș, N. Săndulescu, *op.cit.*, p. 25.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ A se vedea, de ex., Corina Nicolescu, *Argintăria decorativă și de uz casnic*, în SM, I, 1957, p. 45-51; *idem*, *Argintăria laică și religioasă în rile române*, sec. XIV-XIX, București, 1968, passim.

⁶⁷ Gheorghe Nedioglu, *Cea mai veche coală românească cu caracter statornic, coala de la Sf. Gheorghe Vechi*, în „Convorbiri Literare”, XLV, III, 1913; G. Potra, *Coala românească de slovenie de la biserica Sf. Gheorghe Vechi din București*, în „Glasul Bisericii”, XX (1961), nr. 9-10, p. 837-838; Constantin Bălan presupune că coala ar fi mai nouă, adică ar data fie din timpul domniei lui Grigore I Ghica (1660-1664; 1672-1674); face această afirmație fără să în seama de cercetările anterioare și documentele Bucureștene (cf. C. Bălan, cap. VIII. *Cultura în țara Românească și*

de la Biserica Madona Dudu - Craiova⁶⁹, cea de la Râmnic⁷⁰ etc. În ele se predau cunoștințele elementare de citit, scris și socotit. Alături de acestea, pentru fiii de boieri, a apărut în anul 1646, în capitala rii, Târgoviște, șola graecă și latină⁷¹. Înființată de postelnicul Constantin Cantacuzino, acolo au predat doi erudiți ai vremii: Ignatie Petritzis și Pantelimon Ligaridis⁷². Ei au avut între elevi pe frații Cantacuzino: Șerban, Constantin și Mihai, alături de alți 9 fii de boieri⁷³. Abia în anul 1683 în București, în Mănăstirea Sf. Sava a fost deschisă Academia Domnească. Cu acordul lui Șerban vod Cantacuzino, ea a fost creată de fratele domnului, eruditul stolnic Constantin Cantacuzino și de foștii profesori școlii de la Marea Coală a Patriarhiei, Sevastos Kiminites, Ghermanos de Nyssis și Ion Cariofil⁷⁴. Această înaltă școală, echivalentă cu o „facultate a artelor” de la universitățile din Europa Occidentală, a strâns în jurul ei profesori de renume. Aceasta a făcut ca spre Academie să se îndrepte numeroși elevi din afară, din Peninsula Balcanică, din Rusia, din Istanbul⁷⁵ etc. La rândul lui, Brâncoveanu a

Moldova, în *Istoria Românilor*, vol. V. *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, coord. Acad. Virgil Cândea, secretar științific Constantin Rezachevici, București, 2003, p. 875; o altă eroare o face Constantin Bălan când afirmă că viitorul stolnic Constantin Cantacuzino ar fi învățat la Sf. Gheorghe NOU București, sub îndrumarea școlii a lui Dionisie (*idem*, p. 871); evident, este o confuzie între profesorul numit „Chir Dionisie dascălul meu” în însemnările stolnicului, cu care a învățat stolnicul la Adrianopol, la un metoc al Ierusalimului și Sf. Gheorghe Nou, care va deveni metoc al Patriarhiei din Ierusalim abia în 1707 (cf. *Însemnările de călătorie și de studii la Constantinopol, Veneția și Padova ale lui C. Cantacuzino*, în Florica Dimitrescu, *op.cit.*, p. 116).

⁶⁸ Cf. Ion Ionașcu, *Școala de la Colăcea*, în B.O.R., LVI (1938), nr. 7-8, p. 810 și urm.

⁶⁹ Cf. „Carpații”, 17 ianuarie 1844, p. 2; N. B. Lăcusteanu, *Amintiri din trecut*, Craiova, 1896, p. 17-27.

⁷⁰ În anul 1708 a fost înființată la Râmnic o școală de către Mitropolitul Antim Ivireanu, care l-a numit ca dascăl pe Ivan Făgărușanul (cf. Vasile Olteanu, *Antim Ivireanul și românii din Scheii Brașovului. Mărturii inedite*, în B.O.R., nr. 3-4, 1980, p. 408).

⁷¹ Cf. George Călinescu, *Altre notizie sui missionary catolici nei paesi romeni*, în *Diplomatariu Italicum*, vol. II, Roma, 1930, p. 362-363, 378-379, 395-396, 400-401, 404, 430-431.

⁷² *Ibidem*; Victor Papacostea, *Civilizația românească și civilizația balcanică*, București, 1983, p. 259-282.

⁷³ *Ibidem*; R. T. Vergatti (Ciobanu), *Pe urmele stolnicului...*, *ed.cit.*, p. 59-63.

⁷⁴ Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p. 23 și urm.; afirmă că ea se bazează pe un manuscris miscelaneu datat 28 august 1683, pe care un spudeu nota a isprăvit de parcurs versurile „de aur ale lui Pitagora” cu ajutorul lui kir Sevastos Kiminites (BAR, Ms. Grec., nr. 167, fol. 38); astfel se înfiră total teza dată rii în 1680 susinută de Nicolae Iorga, reluată de Constantin Bălan (cf. C. Bălan, *op.cit.*, în *Istoria românilor*, vol. V, *ed.cit.*, p. 876) și cea a anului 1694, ipoteză avansată de I. Ionașcu, *Cu privire la data întemeierii Academiei Domnești de la Sfântu Sava din București*, în *Studii*, XVII, 1964, 6, p. 1253-1271.

⁷⁵ Cf. Ucazul din 7 februarie 1705, care dispune trimiterea la Academia Domnească a unui slujbă din Possolskii Prikaz, Andrei Mihailov, „pentru învățarea limbii latine și a altor științe” (în *Istoričeskie sviazi narodov SSSR i Rumâniei v XV- naciiale XVIII v.*, *Documenti și materială v treh tomah/Relațiile istorice dintre popoarele URSS și România în veacurile XV- începutul celui de-al XVIII-lea*, *Documente și materiale în trei volume, tom III, 1673-1711*, Moscova, 1970, p. 220, nr. 63); un alt supus al arului Danilo Vasilev, elev al școlii de științe matematice și navigație, a fost trimis la Academia Domnească pentru a-și însuși limba latină și română (V. Papacostea, *Doi bursieri ai lui*

trimis între 15-20 bursieri către Istanbul, Veneția, Padova și chiar la Oxford⁷⁶. Dar numărul mare de studenți ajunși la circa 200⁷⁷, ca și profesorii, nu putea progresa fără cri, tipografii și biblioteci.

Astfel, prioritățile politicii sale culturale au fost legate de sprijinirea activității tipografice, tipărituri pentru propria țară sau pentru alte teritorii locuite de români, contribuind la introducerea limbii române în biserică prin eliminarea treptată a culturii slavo-bizantine, apărând credința ortodoxă. Toate acestea îl recomandă ca pe un principe umanist. Nu întâmplător Hrisant Notara îl caracteriza astfel în stihurile la stemă din lucrarea *Capitole îndemn toare*, (București, 1691): „cel mai mare dintre toți principii, luminător lucitoare până la marginile pământului”⁷⁸.

Domnul muntean și-a început domnia printr-un act de cultură foarte important pentru români, și anume prin tipărirea *Bibliei* de la București, prima ediție integrală a ei în limba română, operă de mari proporții pentru acel timp (format în folio mare, cu 2 coloane pe pagină, având caractere tipografice mici), în numai 10 luni. Tipărirea a început la 5 noiembrie 1687, în atelierul tipografic condus de Mitrofan, și s-a sfârșit în septembrie 1688, pentru că un al doilea tiraj să fie terminat la 10 noiembrie 1688, într-o lună, pe ultima pagină a crii fiind adăugate 16 rânduri în care se face precizare asupra „izvodului elinesc” tipărit la „Franco Fortu” (Frankfurt). Din punct de vedere bibliologic trebuie consemnat erata anexată, prima în istoria tiparului românesc⁷⁹.

Brâncoveanu a fost „ispravnicul” lucrării, de altfel o operă la care și-au adus contribuția colaboratorii români de pretutindeni. Viitorul domn a conștientizat importanța instrumentelor de referință necesare traducerii Bibliei de la București și a creat un fond lexicografic care cuprindea, printre alte lucrări importante, ediția tipărită la Veneția în 1522 a *Lexiconului greco-latin* al lui Varinus Favorinus sau *Biblia Sacra Polyglota*, apărută între anii 1653–1659, la Londra⁸⁰.

Trebuie semnalată aprecierea făcută în prefața lucrării de către patriarhul Ierusalimului, Dositei, cu privire la importanța traducerii *Bibliei* în românește: „și ajutor bisericii, cu ajutorul limbii Bibliei în limba românească, și făcută a se citi de preoții cei din țară”, adăugând că înainte de traducere această scriere „era ca o

Petru cel Mare la colile din București, în Studii, XIV (1961), nr. 1, p. 115-121); R. t. Vergatti (Ciobanu), *Pe urmele stolnicului...*, ed.cit., p. 173-174.

⁷⁶ Cf. Andrei Pippidi, *Puterea și cultura în epoca lui Brâncoveanu*, în AIIAI, 25, 1988, 2, p. 361-367; R. t. Vergatti (Ciobanu), *Pe urmele stolnicului...*, ed.cit., p. 173-174.

⁷⁷ „Numerus studiosorum quandoque CL, quandoque CC superat” (cf. Al Helladius, *Status praesens ecclesiae graecae*, Altdorf, 1714, p. 17); autorul sublinia că instituția merită denumirea de Academie: „Neque miram est Bucuresium Academiam vocari”.

⁷⁸ *Bibliografia românească veche*, I, nr. 93, p. 324.

⁷⁹ Vasile Borca, *Biblia de la București*, în „Bibliotheca Septentrionalis”, an 2, nr. 1, p. 14.

⁸⁰ Tefan Ionescu, *Epoca brâncovenească*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1981, p. 138.

gr din închis și ca o fântână pecetluită și de la amândouă nu putem avea nici un folos...”.

Titlul lucrării apare pe o pagină întreagă încadrat în chenar floral și arată că s-a tradus „dupre limba elinească spre în elegerea limbii românești” iar caracterul tipărităriei „s-au săvârșit cu îndemnarea dumnealui Constantin Brâncoveanu, marele logofăt”. Pe verso-ul foii de titlu, într-un medalion oval, înflorat, se află stema țării (corbul cu crucea în cioc), în mijlocul figurii unui „gripsor” ținând cu două capete, care ține în ghearele lui spada și buzduganul (stema familiei Cantacuzino). Coroana imperială domină întreaga imagine și evocă gloria, puterea și izbânda domniei lui Șerban Cantacuzino asupra dușmanilor „văzuți și nevăzuți”, după cum spun versurile închinată stemei: „Soarele, luna, gripsorul și corbul împreună, // Încă și spada cu buzduganul spre laudă să adun; // și acestea, doamne-împletesc stemă înfrumusețată, // În loc de prinț, soarele și luna și sărărat. // Luminătoriu născându-te neamului și moșiei, // Preavrednic și pînitoriu țării și politiei, // Iar corbul care a hrănit pre cel flămând Ilie, // Aduce-și, doamne, cu crucea puterea și țara. // Întinde-te ca gripsorul, spre toate și pînă te // Spre cei văzuți și nevăzuți cu mare biruință, // Precum rugăm pre Dumnezeu cu mult umilință // Să te întorească minunat în domnie și viață, // Cu pace și cu liniște, cu viață norocită, // și într-o alină dumnezeiescă lăcaș și fericire // Să dea cerescul împărat parte de moștenire.”.

Volumele au fost pregătite pentru a fi împărite tuturor celor ce puteau în elegere semnificația istorică din predosloviile lor. Stolnicul însuși îl rugase pe Brâncoveanu să trimită în afară exemplare pentru a se afla despre schimbarea domniei, de unde putem afirma că ne aflăm, probabil, în fața unui prim manifest distribuit în scopul creării legăturilor politice necesare înfăptuirii reformelor sale. Această carte va fi ultima apărută sub domnia lui Șerban Cantacuzino și prima din aceea a lui Brâncoveanu.

Începând cu Constantin Brâncoveanu, tiparul în limba greacă și în limba română, promovat de Șerban Cantacuzino, cunoaște o dezvoltare fără precedent, scopul fiind acela al răspândirii culturii în Peninsula Balcanică, aflată sub dominație otomană, precum și în tot Orientul grecesc. Chiar și odraslele domnitorului tipăresc o serie de predici și encomioane în limba greacă.

Pentru perioada de început, cel care s-a îngrijit de secția grecească a tipografiei din Mitropolia Bucureștilor a fost Mihail Macri din Ianina, care o conducea după îndemnul lui Hrisant Notara, pe atunci arhimandrit al Sfântului Mormânt. Dositheis însuși aduce laude și mulțumiri domnitorului pentru că poruncise „să se tipărească cartea cu spesele strălucirii sale și să se împartă la ortodocși gratis din partea Împăratului”⁸¹.

⁸¹ *Bibliografia românească veche: 1508-1830*, București, Edițiunea Academiei Române, 1903, I, nr. 90, p. 310.

Constantin Brâncoveanu, în cadrul inițiativelor sale de înnoiri culturale, îl va chema în ajutor pe Antim Ivireanul, care va duce „până la desvârșire” arta tiparului. Acesta va merge în prefața la *Eortologiu grecesc* (tipărit la Snagov în 1701): „... eu, fiindcă nu am altă putere spre ajutorarea aproapelui decât amporia tipografiei, n-am lipsit și nu voi lipsi vreodată că să folosesc, după puțină mea, fraților... mei, tipărit deosebite cărți de suflet folositoare și mântuitoare”⁸². Astfel, Ivireanul va decide tipărirea unei cărți pe care „mulți au vrut să împiedice pentru că spune adevărul”, adică *Manualul lui Maxim din Peloponez îndreptat contra schismei papistașilor* (București, 1690), un lung tratat polemic, în care se face referință la principalele puncte controversate de la Conciliul din Florența. Stema țării Românești este însoțită de câteva versuri grecești, simbolice, care fixează rolul domnitorului C. Brâncoveanu în lumea ortodoxă: „Corbul duce în cioc trofeul crucii, ca porumbișca de odinioară ramura de măsline”. Se pare că la începutul secolului al XVIII-lea nu se mai găseau exemplare din ediția grecească tipărită la București în 1690, Alexandru Helladius, afirmând că „această carte este mai rară decât corbul cel alb”.

În același an, 1690, se mai tipăresc la București două lucrări importante, *Întâmpinare la principiile catolice și la chestiunile lui Ciril Lucaris* de Meletie Sirigos și *Manual în contra rătăcirii calvine*⁸³ de Dositei, patriarh al Ierusalimului.

În vara anului 1691, Mitrofan este numit episcop de Buzău, fapt care îl determină să încredințeze conducerea tipografiei domnului ieromonahului Antim, unul din ucenicii săi. Deoarece episcopul transferase o parte din utilajul tipografic la Buzău, Ivireanul este nevoit să repună tipografia pe picioare și va turna o nouă literă de rând grecească. Chiar în octombrie 1691 va scoate de sub teascuri prima carte: *Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon*, pe care o semnează: ieromonahul Antim⁸⁴, fiind o traducere a lui Hrisant Notara din greaca veche în neogreacă. Cu excepția acestei lucrări, celelalte titluri sunt de natură liturgică.

După aproape un an, Antim va da la lumină *Slujbele Sfintei Paraschiva celei Noue și a Sfântului Grigorie Decapolitul*⁸⁵, scris de asemenea în limba greacă. Tipărirea este de format în 4⁰, având 116 pagini, cu 27 de rânduri pe pagină, fiind simplu imprimat, fără multe ornamentații. Este de remarcat un chenar cu podoabe tipografice simple ce încadrează titlul, o majusculă, două vinete și stema țării Românești, vulturul prezentat cu zborul deschis și înând crucea în cioc. Biblioteca Academiei păstrează un exemplar cu vechea legătură în marochin⁸⁶.

⁸² *Ibidem*, nr. 126, p. 418.

⁸³ *Ibidem*, nr. 90, p. 298-315.

⁸⁴ Fanny Djindjihașvili, *Antim Ivireanul: critică umanistă*, Editura Junimea, Iași, 1982, p. 28.

⁸⁵ *Bibliografia românească veche: 1508-1830*, nr. 94, p. 326-328.

⁸⁶ Gabriel Trempel, *Antim Ivireanul*, Editura Academiei Române, București, 1997, p. 318.

În 1693, Antim tip re a o lucrare bilingv , *Evangheliarul greco-român*⁸⁷, fiind considerat cea care l-a impus pe Ivireanul ca pe un tipograf de excep ie, cu un sim artistic deosebit. Lui Antim îi revine atât rolul de tipograf cât i de autor al epilogului, în care roag s -i fie iertate gre elile de limb ⁸⁸. Volum de mari propor ii, cuprinzând 372 de pagini, are textul în ro u i negru, dispus pe dou coloane ale paginii (în stânga textul grecesc i în dreapta cel românesc), desp r ite între ele printr-un stâlp u or ornat cu frunze de stejar, având sus un capitel. Toate ini ialele sunt gravuri în lemn, artistic lucrate, imprimate pentru ambele limbi numai cu cerneal ro ie. Foaia de titlu este reprezentat printr-o gravur realizat în trei registre, care încadreaz textul grecesc i românesc. La baza gravurii, între evangheli tii Marcu i Luca, împ ra ii Constantin i Elena sprijin crucea de factur ruseasc . Pe verso-ul foii de titlu, se afl stema rii Române ti, bogat ornat , cu titulatura domnului de jur împrejur în limba greac .

La 1694, Antim va mai tip ri la Bucure ti o *Psaltire*, care are titlul încadrat într-un chenar simplu, iar textul m rginit de linii. Pe verso-ul foii de titlu se afl stema rii, destul de modest ca factur artistic , înso it de opt versuri. Cartea are o gravur în lemn, ce-l reprezint pe împ ratul David, cu hain i coroa voievodal româneasc pe cap.

irul tip riturilor din aceasta tipografie va fi reluat în 1701 i va dura pân în 1705. În 1701, Antim va tip ri dou c ri grece ti ale lui tefan Brâncoveanu: *Cuvânt panegiric la marele Constantin*⁸⁹ i *Cuvânt panegiric la martirul tefan*⁹⁰, pentru ca în 1702 s tip reasc , tot în grece te, *Slujba cuvioasei Matrona Hiopolita*⁹¹ i o carte greco-arab , *Ceaslov grecesc i ar besc*⁹². Anul urm tor avea s tip reasc în române te, pentru prima dat în ara Româneasc , *Noul Testament*⁹³. Din 1703 pân în 1705, când se mut la Râmnic, Antim va mai tip ri aici 6 c ri în limba greac : *Înv tura dogmatic a bisericii r s ritene*⁹⁴, *Serviciul sfin irii bisericii*⁹⁵, *Cuvânt panegiric la adormirea N sc toarei*⁹⁶, *Cuvântare la patima cea mântuitoare*⁹⁷, *Paralele grece ti i române*⁹⁸, *Slujba Sfântului Visarion*⁹⁹, dar i un *Ceaslov slavo-român*¹⁰⁰, i un *Acatist*¹⁰¹ în române te.

⁸⁷ *Bibliografia româneasc veche: 1508-1830*, nr. 95, p. 328-335.

⁸⁸ Fanny Djindjiha vili, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁸⁹ *Bibliografia româneasc veche: 1508-1830*, nr. 127, p. 419-421.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 128, p. 421-422.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 134, p. 440-441.

⁹² *Ibidem*, nr. 137, p. 442-447.

⁹³ *Ibidem*, nr. 139, p. 448-450.

⁹⁴ *Ibidem*, nr. 140, p. 450-451.

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 141, p. 451-452.

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 142, p. 452-453.

⁹⁷ *Ibidem*, nr. 145, p. 457-460.

⁹⁸ *Ibidem*, nr. 146, p. 460-462.

⁹⁹ *Ibidem*, nr. 148, p. 463.

Am subliniat mai sus în lucrare că domnitorul dorea să sprijine Ortodoxia prin intermediul tiparului, tipărit cărți pentru creștinii ortodocși din Imperiul Otoman, cărți pentru românii din Transilvania care trebuiau să reziste presiunii catolicismului și cărți care să asigure libertatea accesului lingvistic la învățăturile bisericești. Din această necesitate se naște și tipografia de la mănăstirea Snagov. Înființată în cursul anului 1694, prin transferarea de la tipografia domnească din București a unei părți a utilajului tipografic la Snagov, Antim va pune bazele unei mari oficină tipografice cu posibilități de imprimare în mai multe limbi, tipografie independentă de cea bucureșteană. Din documentele vremii reiese că în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu mănăstirea ajunsese „la mult lipsă de slăbiciune”, fapt care l-a făcut să ia decizia de a-l muta pe Antim aici, venirea acestuia deschizând o pagină nouă în istoria Snagovului¹⁰². Iivireanul se va ocupa, atât de reorganizarea mănăstirii, cât și de tipărirea sau turnarea în matrice noi a literelor arabe, chirilice și grecești, noua tipografie având cel puțin 4 prese și cel puțin 4 case de litere pentru fiecare garnitură de litere. Se pare că există și o colecție de plăci xilografate reprezentând elemente decorative de tipul porților pentru paginile de titlu, frontispicii și ornamente finale sau portrete de personaje biblice și sfinți, unele din acestea fiind realizate de însuși Antim și Ioanichie Bakov.

Prima tipăritură ieșită din această tipografie, la 6 februarie 1696, a fost realizată de ucenicul lui Antim, Mihai Istvanovici și poartă titlul *Orânduiala slujbei Sfinților Constantin și Elena*¹⁰³, în limba română. La puțin timp de un an, în ianuarie 1697, Antim tipărește în grecește un *Antologhion*¹⁰⁴, text pe două coloane, cu cerneală roșie și neagră, titlul fiind încadrat într-un chenar negru din flori de compoziție tipografică. Cartea mai include și două gravuri în lemn reprezentând stema rii, pe verso-ul foii de titlu, și chipul împăratului David.

În același an tipărește în românește o *Evanghelie*¹⁰⁵, bogat împodobită cu gravuri, frontispicii, letrine xilografate, precum și cu ornamente tipografice de colontitlu sau care separă textele evanghelice. Titlul cărții este încadrat într-un chenar format sus dintr-o vigneta, având în medalioane pe Iisus Hristos, Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul. Volumul cuprinde și patru xilografuri de dimensiunea paginilor, reprezentându-i pe cei patru evangheliști.

Prima dintre lucrările de literatură dogmatică tipărite în limba greacă de către Antim este o carte a lui Ioan Cariofil, *Manual despre câteva nedumeriri (Egheiridion)*¹⁰⁶, tipărită tot în 1697. Irul tipăriturilor grecești a continuat în

¹⁰⁰ *Ibidem*, nr. 143, p. 454.

¹⁰¹ *Ibidem*, IV, nr. 37, p. 28-29.

¹⁰² N. Șerbănescu, *Istoria mănăstirii Snagov*, Imprimeria Națională, București, 1944.

¹⁰³ *Bibliografia românească veche: 1508-1830*, nr. 102.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 106.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 103.

¹⁰⁶ *Ibidem*, nr. 107.

această activitate cu lucrarea lui George Maiota, *Discurs panegiric despre Împăratul Constantin*¹⁰⁷, care a vădit lumina tiparului în același an, pentru ca să se încheie cu o carte slavonească intitulată *Gramatica slavonească*¹⁰⁸ a lui Meletie Imdriki, în aceeași perioadă. Antim Ivireanul îi etalează cunoștințele filologice.

După o pauză de 2 ani, timp în care ucenicul său Mihai Istvanovici a fost trimis de Constantin Brâncoveanu în Ardeal, Antim va da la lumină, în limba greacă, *Mărturisirea credinței ortodoxe și Expunerea despre cele trei virtuți*¹⁰⁹ pentru ca trei luni mai târziu, în aprilie 1699, să tipărească în limba română, *Cartea sau lumina*¹¹⁰.

În ianuarie 1700, sub supravegherea lui Antim, ucenicul său, Gheorghe Radovici, dă la lumină în limba română, *Învățăturile creștinești*¹¹¹, iar Ivireanul însuși tipărește în românește *Floarea darurilor*¹¹², urmând o *Psaltire*¹¹³ în grecește și un *Liturghier grecesc și arăbesc* (1701)¹¹⁴.

Tipografia domnească de la mănăstirea Snagov a mai fost importantă și pentru faptul că va dezvolta o coală pentru cei ce vroiau să învețe meșteșugul tiparului. Aici se vor forma ucenicii lui Antim: Mihai Istvanovici, Gheorghe Radovici și Dionisie Floru, ei fiind cei care, alături de meșter, vor iniția probabil în meșteșugul tipografiei pe cei ce vor activa la începutul secolului al XVIII-lea în tipografiile din țările Române.

O altă tipografie care îi datorează existența domnitorului Brâncoveanu este cea de la Buzău, instalată de către Mitrofan, venit aici ca episcop la 10 iunie 1691. Tiparnia buzoiană, sub Brâncoveanu, lucrează până în 1704, imprimând cărți de slujbă bisericească.

Prima tipăritură, *Pravoslovnica mărturisire*¹¹⁵, a apărut la 3 decembrie 1691, în limba română, după aceea, în mod inexplicabil, tipografia a fost inactivă până în 1698, când se tipăresc cele 12 minee, tipograf fiind însuși episcopul Mitrofan.

Activitatea tipografică a acestui episcop constă în realizarea unor tipărituri monumentale, atât ca artă tipografică, precum și ca pagină, cum sunt *Triodul* și *Mineele*. Foile de titlu sunt de obicei adaptate textului, cuprinzând gravuri sau frontispicii care sugerează oarecum conținutul lucrării. Cărțile tipărite de Mitrofan sunt considerate ca fiind unele dintre cele mai frumoase tipărituri din secolul al XVII-lea, distingându-se printr-o elegantă punere în pagină. În ceea ce privește

¹⁰⁷ *Ibidem*, nr. 108.

¹⁰⁸ *Ibidem*, nr. 109.

¹⁰⁹ *Ibidem*, nr. 117, p. 378-389.

¹¹⁰ *Ibidem*, nr. 114.

¹¹¹ *Ibidem*, nr. 118, p. 392.

¹¹² *Ibidem*, nr. 119, p. 393-395.

¹¹³ *Ibidem*, nr. 122, p. 409-411.

¹¹⁴ *Ibidem*, nr. 130, p. 423-433.

¹¹⁵ *Ibidem*, nr. 92, 321-324.

reprezentarea stemei lui Constantin Brâncoveanu din *Pravoslavnică mrturisire* (1691), aceasta este o prelucrare a celei din *Liturghia* de la București, din 1680, coroana princiar fiind înlocuită cu acvila bicefală a Cantacuzinilor. În *Octoih* (1700) și *Triod* apare același tip de stemă, cu însemnele heraldice obișnuite, dar cu un încadrământ nou, fitomorf, cu patru personaje.

Până în 1704 se vor mai tipări un *Evhologhion* (1701) „care cuprinde într-o singură parte toată treaba Beseșaricii ce se cuvine Preoților”, un *Pentecostariu* (1701) „care acum întâia dată este tipărit din porunca, și toată cheltuiala Prea luminatului Domn Ioan Constantin Basarab Voievod” și o *Psaltire* în același an, pentru că în 1702, sub conducerea aceluiași domnitor s-a tipărit de sub teascuri *Învățătura preoților pe scurt, Sfânta și dumnezeiască liturghie*, cu tipicul în limba românească și *Moliturile vecerniei. Moliturile vecerniei și utrexiile, Psaltirea, Catavasierul* (menționat în corespondența Mitropolitului cu Episcopul Damaschin) și *Apostolul* vor fi tipărite în perioada 1703-1704, toate, precum se zice în prefața, „în zilele prea înalțatului Domn și conducătorului nostru țării Rumânească, Ioan Constantin Basarab Voievod”, dar de data aceasta, unele dintre ele, prin osteneala episcopului de Buzău, Damaschin.

Înființarea primei tipografii la Râmnicul-Vâlcea s-a realizat după 16 martie 1705, de către episcopul Antim Ivireanul, tot sub patronajul domnului, prin aducerea utilajului tipografic pe care-l perfecționase la Snagov. Prima carte tipărită aici, și una din cele mai importante este *Tomul bucuriei*¹¹⁶ (septembrie 1705), o lucrare în folio, pe verso-ul foii de titlu aflându-se reprezentată stema țării. În același an va fi tipărită în românește și un *Antologhion*¹¹⁷, al cărui titlu este încadrat într-un chenar, în partea de sus având în medalion pe Iisus Hristos, Maica Domnului și Ioan Botezătorul, iar în partea de jos, în medalion, stema Cantacuzinilor (vulturul bicefal încoronat) și inițialele MX.KT (ale lui Mihai Cantacuzino). Pe verso-ul foii de titlu se află stema țării, încadrat într-un chenar, iar alături de stemă sunt redată inițialele lui Constantin Brâncoveanu. Tot în limba română, se va mai tipări în 1705, *Învățătura pe scurt pentru taina pocăinței*, pentru că următoarele cărți s-au executat de ucenicul lui Antim, Istvanovici (*Slujba Nașterii Domnului, Moliturile*¹¹⁸).

După 57 de ani de la apariția ultimei lucrări care a ieșit de sub teascurile tiparniței din vechea cetate de scaun a țării Românești¹¹⁹, se va înființa o nouă tipografie la Târgoviște. Aceasta, organizată de același Antim Ivireanul, își va începe activitatea în anul 1709 prin transferarea materialului tipografic de la Râmnic, având două secții, una de limbă română și cealaltă de limbă greacă.

¹¹⁶ *Ibidem*, nr. 149, p. 463-466.

¹¹⁷ *Ibidem*, nr. 147, p. 462.

¹¹⁸ *Ibidem*, nr. 150, p. 467 și p. 541.

¹¹⁹ 1652 - Îndreptarea legii; Târnosanie.

La Târgovi te, în timpul domniei lui Brâncoveanu, s-au imprimat lucr ri în limbile român , greac i slavon , aria tematic circumscriindu-se literaturii, moralei filosofice, înv turilor destinate preo ilor, didacticii sau literaturii populare, opere importante pentru studiul ideologiei societ ii feudale de la începutul secolului al XVIII-lea. Prima carte tip rit de Antim la Târgovi te, cuprinzând slujbe diverse, se va realiza în august 1709, în limba greac , având titlul *Serviciul bisericesc*¹²⁰, un volum in folio, de 973 pagini, cu titlul încadrat într-un chenar cu flori, având un medalion în care se afl Iisus Hristos (sus) i Maica Domnului (jos). Pe verso-ul foii de titlu se afl , de asemenea, stema rii, sub care sunt zece versuri dedicate lui Constantin Brâncoveanu. În 1710, din tiparni a târgovi tean iese la lumin o *Psaltirea Prorocului i Împ ratului Davidu*¹²¹ tip rit în române te. A doua carte tip rit în limba greac este *Panoplia dogmatic*¹²², ap rut prin îngrijirea ieromonahului Mitrofan Grigora , în anul 1710, reprezentând un important izvor pentru cunoa terea doctrinei ereziilor. Cea de-a treia lucrare tip rit în 1710, în limba greac , legat în piele i cu ornamente aurite, este *Cartea cuprinzând Slujba Sfintei Ecaterina i Proschimitarul Sfântului munte Sinai*, tip rit „pe timpul Domnitorului Ioan Constantin Basarab Voievod, egumenul a toat Ungrovlachia, de c tre Prea Sfin itul i Prea În v atului Mitropolit din Ivirea, în Mitropolia din Târgovi te”¹²³, ap rut prin îngrijirea aceluia i Mitrofan Grigora i, ceea ce este interesant, din punct de vedere biblioteconomic, apare i un fel de erat a gre elilor de tipar. Lucrarea *Rug ciuni în toate zilele s pt mâinii*, „T lm cite de pe greacie i tip rite acuma întâiu întracesta chip, spre folosul cre tinilor”¹²⁴, va fi tip rit în 1712, în acela i an ie ind de sub teascuri, în române te, un *Octoih*¹²⁵, tipograf fiind de acest dat Gheorghe Radovici.

Pentru a împlini nevoia din ce în ce mai resim it a slujitorilor i credincio ilor români de a în elege ce se cite te în biseric , mitropolitul Antim a tradus i a dat la tipar, cu cheltuiala sa, în anul 1713, prima *Liturghie*¹²⁶ din ara Româneasc , realizat cu osârdia aceluia i Gheorghe Radovici. Tiparul este executat în dou culori, ro u i negru, cu 26 de rânduri pe pagin , pe verso-ul foii de titlu aflându-se stema rii Române ti i tradi ionalele versuri adresate voievodului Constantin Brâncoveanu.

¹²⁰ *Bibliografia româneasc veche: 1508-1830*, nr. 157, p. 480-481.

¹²¹ *Bibliografia româneasc veche*, IV, nr. 46. p.37-38.

¹²² *Ibidem*, I, nr. 160, p. 482-483, IV, nr. 160, p. 223.

¹²³ *Ibidem*, I, nr. 159, p. 481-482, IV, p., nr. 159, p. 222-223.

¹²⁴ Dan Simonescu, Gh. Bulu , V. Petrescu, *Târgovi te: vechi centru tipografic românesc*, Editura Bibliotheca, Târgovi te, 2008, p. 86.

¹²⁵ *Bibliografia româneasc veche: 1508-1830*, I, nr. 162, p. 485-486; IV, nr. 162, p. 223.

¹²⁶ *Ibidem*, nr. 164, p. 487

În 1713, la Târgoviște, apare un nou *Molitvenic*¹²⁷ (sau *Evhloghion*) având pagina de titlu încadrat cu un chenar cu motive florale, pentru că în același an se tipărește lucrarea *Pilde filozofice*¹²⁸, tradusă de Antim, pentru nevoile colilor din București și *Maxime filozofice*¹²⁹, tipărit în două ediții, grecească și românească.

În volumul al IV-lea al B.R.V., Ion Bănuș și Dan Simonescu mai descriu o tipăritură pe care o consideră că aparține la Târgoviște, în anul 1713, și anume un *Catavasier*¹³⁰, cu tipurile în limba română, care ruina însă lipsește foaia de titlu. Pentru a stabili locul și data tipăririi acestuia au observat că literele sunt identice cu cele ale cărților apărute în această epocă, la Târgoviște (de exemplu *Octoihul* din 1712), că „tipograful Gheorghie”, care semnează prefața, este cunoscutul tipograf de la Târgoviște, Gheorghe Radovici, precum și faptul că pe verso-ul ultimei foi de eliminare este tipărit „Anii Domnului 1713 Martie”.

Dintre edițiile incerte, reconstituite după unele semnalări bibliografice sau exemplare incomplete, trebuie amintite *Evhloghionul* (sau *Molitvenicul*), un volum semnalat de Emil Vârtosu și Ion Vârtosu ca aparținând Bisericii Domni a Bălaia din București și care se presupune că ar fi fost tipărit în perioada 1708-1712¹³¹. De asemenea, Nicolae Iorga¹³² semnală un alt *Evhloghion*¹³³ ca fiind tipărit la Târgoviște în 1713. În același sens, Anton Maria del Chiaro, secretarul particular al lui Brâncoveanu, menționează, în *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, că în 1713 a fost tipărit tot la Târgoviște și *Alexandria*¹³⁴, vestită istorie fantastică și imaginară a lui Alexandru cel Mare¹³⁵.

Un alt aspect al domniei lui Constantin Brâncoveanu, care trebuie subliniat, îl constituie ajutorul său permanent acordat aezmintelor bisericești din Balcani și Orientul Apropiat, aflate sub dominație turcească. Aminteam mai sus că Antim Ivireanul a tipărit zeci de cărți în limba greacă, răspândite în cuprinsul patriarhiilor din Constantinopol, Alexandria și Ierusalim. Unele din ele erau cărți de apărare a Ortodoxiei împotriva catolicilor și calvinilor, altele erau cărți de slujbă. S-au mai tipărit și două cărți greco-arabe pentru bisericile din cuprinsul Patriarhiei ortodoxe arabe a Antiohiei. În tipăritura arabă oferită patriarhului Atanasie Dabas și instalat în Alepul Siriei s-au imprimat apoi alte cărți liturgice sau de învățământ pentru credincioșii ortodocși de limbă arabă. Pentru Biserica ortodoxă din Iveria (Gruzia sau Georgia) s-au tipărit cărți la Tbilisi, meșteșug tipograf

¹²⁷ *Ibidem*, nr. 164, p. 551.

¹²⁸ *Ibidem*, nr. 165, p. 487-489.

¹²⁹ *Ibidem*, nr. 166, p.489-492, IV, nr. 166, p. 223.

¹³⁰ *Ibidem*, IV, nr. 48, p. 40-41.

¹³¹ *Ibidem*, nr. 43, p. 34, apud. Dan Simonescu, Gh. Buluș, V. Petrescu, *op.cit.*, p. 97.

¹³² N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelenice și maramureșene*, București, 1906, p. 8.

¹³³ *Bibliografia românească veche*, IV, nr. 49, p. 41.

¹³⁴ *Ibidem*, I, nr. 163, p. 486-487.

¹³⁵ „*Alexandrie, o sia Storia di Alessandro il Macedona, stampata in Lingua Valaca*”.

fiind Mihail Istvanovici, trimis acolo de Constantin Brâncoveanu și mitropolitul Antim, la rugămintea regelui Vahtang VI al Georgiei¹³⁶. Antim Ivireanul și Constantin Brâncoveanu vor rămâne ctitorii spirituali ai tiparnițelor din Alep și Tbilisi, jucând un rol important în cultura orientalistă datorită faptului că aceste tiparnici au oferit cărți de cult în limbile arabe.

De asemenea, mai trebuie subliniat faptul că Brâncoveanu și-a întemeiat și propriul monument livresc: Biblioteca de la Hurezu, adăpostită în mănăstirea cu același nume. Importanța acestei biblioteci o deducem și din inscripția aflată deasupra ușii edificiului: „Biblioteca de hrană dorită sufletească această casă a cărților îmbie în eleapă îmbelugată”, locul unde fostul mare logofăt a adunat aproximativ 425 de volume și manuscrise din domenii variate, descoperite de către Al. Odobescu în 1861¹³⁷. La 1692, domnitorul posedea un ex libris cu însemnele puterii domnești, ex libris care a fost posibil reconstituirea parțială a bibliotecii. Putem spune chiar că domnitorul a gândit organizarea la Hurezu a unui complex cultural cu, probabil, o intenționată bibliotecă națională, de vreme ce solicita celor cinci tipografi să trimită la Hurezu ceea ce astăzi am numi exemplarul de depozit legal. O anumită perioadă de timp sarcina de bibliotecar a fost îndeplinită de către Ioan Comnen, medicul curii domnești, care nota la un moment dat „și-a întemeiat biblioteca vrednică de vădit, cu multă cheltuială în mănăstirea cea frumoasă a Hurezului, zidită de tine, și ai umple-o cu cărți felurite și foarte de folos”.

Pe teritoriul țării Românești, aceasta a fost una dintre puținele și foarte importante biblioteci, care cuprindea alături de scrieri teologice și spirituale în limbile greacă și slavonă, tipărite la Veneția, Livorno sau Kiev. Mario Ruffini constată că existau scrieri variate, predominând totuși cele istorice, și care proveneau din oficinile tipografice europene ale secolelor al XVI-lea și al XVII-lea¹³⁸. Corneliu Dima Drăgan, reconstituind parțial profilul colecției brâncovenești, constată, la rândul său, că aceasta era „de o mare diversitate tematică”¹³⁹, regăsindu-se *Biblia sacra polyglota* apărută la Londra (1653-1657), *Odiseea* lui Homer (Basel, 1541), *Tragediile* lui Euripide (Basel, 1551), *Novellae Constitutiones* ale lui Iustinian I cel Mare (Paris, 1568), *Corpus Byzantinae Historiae*, lucrările teologice ale lui Origen, ale lui Clemens Alexandrinus, ale lui Vasile cel Mare etc.

Prin întreaga sa activitate Constantin Brâncoveanu se numără printre figurile relevante ale istoriei țării Românești, un mare ctitor de cultură, un sprijinitor al Ortodoxiei de pretutindeni, prin tipărirea cărților.

¹³⁶ Doru Bădar, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Editura Istros, Brăila, 1998, p. 111.

¹³⁷ Ștefan Ionescu, *op.cit.*, p. 139.

¹³⁸ Gh. Buluț, *Civilizația bibliotecilor*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 52.

¹³⁹ C. Dima Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, Editura Litera, București, 1974, p. 100.